

פתח דבר

רבות הן הדרך־ים
רבות המלכודות
מורי הדרך מי? מנם
ומי מהם אדון ואל הוא?
החרב היא אכן ביד מחמד
אפשר על פן שהאמת היא
נחלתו! אולי?
יש עת ובה שוררת דת אחת
עד כי דת יריבה גוברת
כי לא יהינו בני אדם לחיות
עם בני מינם לבד
כי אם
עם אנדה אחרת
אין אלה מבלעדי אלה, אמת נכון!
כשם שאין נביא זולת
שכלו של האדם
שבמחלות של חשך
הוא נודד למצא
את גן העדן שישנו
בך ובו.

אבו אלעלאא', אחמד בן עבד אללה בן סלימאן אלחנוחי אלמערי נולד
בשנת 973 בעיר מערת אלנועמאן אשר נמצאת בסוריה, מדרום לחלב,
העיר המרכזית. כתוצאה ממחלת אבעבועות שתקפה אותו בצעירותו לקה
בעיוורון, והשלכותיו האישיות והחברתיות השונות משתקפות בשיריו.

הוא העיד על עצמו באירוניה כי העיוורון הוא שאפשר לו לימים לראות נכוחה את המציאות. הוא חונך על ידי אביו, שהיה איש משכיל ומשורר בעצמו אך מעולם לא זכה לפרסום. עם בני משפחתו נמנו קאדים (שופטים דתיים) ומשוררים. בהיותו כבן ארבע-עשרה מת אביו, ולאחר מכן הוא התמסר ללימודים, וביקר בין היתר בחלב, באנטיוכיה ובערים נוספות. הוא למד בעל פה את כתבי היד שנשתמרו בספריותיהן, והשתתף בהרצאותיהם של מלומדים בעלי שם. אלמער הצטיין בזיכרון מופלא, כפי שמשקף גם בהתכתבותיו משובצות הציטוטים. גם אם אינם תמיד מדויקים, יש בהם כדי להעיד על בקיאותו הנדירה בשירה הערבית ובמדעי הלשון הערבית. משהשלים את לימודיו שב לעירו, מערת אלנועמאן (המכונה גם "אלמעה"), וייתכן שהיה בכוונתו להיעשות למחבר שירי שבח ותהילה תמורת תשלום ראוי. ואולם עד מהרה נסתלק מיעוד זה: בהקדמתו לקובץ שיריו הראשון הוא מצהיר כי מעולם לא כתב שירי שבח (מדיח) בעד תשלום כספי, אלא רק משום שרצה לרכוש ניסיון בכתיבה. עם שובו משהות בת שנה בבגדאד, חי חיי פרישות והתקיים מקצבה של 30 דינאר, ואותם נאלץ לחלוק עם משרתו. הוא חי את רוב חייו בעיר הולדתו, ואף ששקל לעבור לבגדאד, שהייתה באותה תקופה בירת האימפריה האסלאמית תחת שלטון השושלת העבאסית ומרכז הספרות והתרבות שלה, הוא שב לעירו.

אלמער חיבר קובצי שירה, איגרות, ספרי מוסר והטפה וחיבורים בתחום הלשון והדקדוק. כתיבתו הנועזת והמקורית הופכת אותו לתופעה מרתקת בחריגותה ובייחודה בשירה הערבית של ימי הביניים. אלמער היה אומן והוגה דעות שנודע בסגנונו הנוקב וחסר הפשרות, ובמחויבותו לערכי הצדק והמוסר, כפי שהבין אותם, גם אם עצמו בניגוד גמור למקובל בתקופתו. לדוגמה, הוא ביטא התנגדות נחרצת להולדה ולפגיעה בבעלי חיים. קובץ ה"לזומיאת" בכללותו כתוב ברוח אנטי-קלריקלית ואנטי-אורתודוקסית, ובו הוא ממליץ לחקור ולדרוש ולהימנע מאמונה, ובכך הוא מזעזע את יסודותיהן ואת אמיתותיהן של כל דתות ההתגלות. האמונות הפוזיטיביות או ההשקפות שהוא מחויב להן לחלוטין הן מעטות, ושיריו מעידים על כך שהוא הופך בדעתו בסוגיות שונות, מתבונן בהן משלל זוויות, ונוטה פעם לפתרון מסוים, ולאחר מכן פונה לפתרון אחר. סקרנותו הבלתי נדלית מתבטאת ב"טיפוס על גבעות של חשיבה", כמאמרו: "מעולם לא נטשתי את מרגלותיה של גבעת מחשבה בלא

שהתרוממתי אל שיאה, רק כדי לגלות שפסגותיה מכוסות בערפל". אלמער סבור כי הדתות השונות מאשימות בחטא ובכפירה את מאמיניהן ואת חסידי הדתות האחרות כאחד, והוא מרמז שהקוראן הוא יצירה אנושית של נביא האסלאם, ולא "דבר האל" כמקובל באמונה האסלאמית. הזכרת היהודים "על ספרם וכפירתם" מעמידה בהכרח את הדתות הנגלות בכללותן, על כתבי הקודש שלהן, במישור אחד עם האסלאם - בניגוד לעיקר האמונה המייחס לאסלאם מקוריות ועליונות מוחלטת כדת האמת הסופית, המושלמת והבלעדית, המבטלת את נחיצות קודמותיה. בשל דעותיו המרדניות ועקב ביקורתו על הממסד הדתי ועל אנשיו נתפס על ידי שמרנים אסלאמיים ככופר, אך מורשתו השירית וההגותית נותרה כאבן יסוד בשירה ובספרות הערבית.

חוקרים מן המעלה הראשונה העלו על נס את הגותו המקורית של המשורר. האינטלקטואל המצרי הדגול טה חוסיין, שהיה גם הוא עיוור וכונה "הדיקן של הספרות הערבית", כתב ארבעה ספרים שהוקדשו ליצירתו של אלמער. בין היתר, הוא השווה בין עבודתו של קפקא לפילוסופיה של אלמער, והתייחס אל עצמו כאל השתקפות מודרנית של דמות המשורר. ד"ר יוסף זידאן, חוקר מצרי המתמחה בכתבי יד ערביים, הכתיר את המשורר כ"משורר הפילוסופים ופילוסוף המשוררים". הוא הגדיר אותו כאדם "בעל נפש רחבה, נאה, נעלה ונועזת", וכינה אותו "העיוור הנצחי". חוקר האסלאם אלפרד פון קרמר ראה באלמער הוגה שהקדים את זמנו במאות שנים. במשנתו ובדרך חייו מצא "פילוסוף שכתב שירה", והגדירו כ"אחד מגדולי בעלי המוסר בכל הדורות, שניחן ברוח מודרנית של השכלה", שנים לפני עידן הנאורות. גם ריינולד ניקולסון חקר את הגותו של אלמער וקבע כי אלמער היה בראש ובראשונה משורר, וכי יש לאמוד את ערכה של שירתו באמת המידה שבה מתייחסים ליצירות מופת כמו "הקומדיה האלוהית" של דנטה או "גן העדן האבוד" של מילטון.

ברקע ההגותי של ה"לזומיאת" שזורים אלה באלה אינדיווידואליזם, פסימיות, ספקנות, חופש מחשבה ואי-תלות במסורת המקובלת, לצד פטליזם וצידוק הדין המשולבים בהתרסה מרדנית. השקפתו של אלמער על טבע הזמן והמרחב שונה מן ההשקפה המקובלת בקרב הפילוסופים המוסלמים, והקובץ בכללותו משקף את רגישותו ואת מודעותו של אלמער לסתירות המוסריות הנוקבות שבעולם, שאינן ניתנות ליישוב -

החיים והמוות, הקיים והחלוף, הצדק והעוול, הטוב והרע, היצריות והעונג מול ביטול היש והפרישות. למעלה מכל אלה בולטת בשיריו אמונתו במוסר האנושי ובשכל האנושי, ובחמלה על כל יצור חי. אלמערי נהג כטבעוני בחייו ונטה לדאיזם, המשוחרר מכבלי הדת הממוסדת, המזיקה ללאום ולגזע. אלמערי הטיף להימנע מבשר, דגים, חלב, ביצים ודבש, שכן האמין שאכילתם היא גרימת עוול לבעלי החיים. בתקופה שבה חֲלָשָׁה הדת על הנשמות והגופים בכל מחוזות היצירה התרבותית, ושימשה תשתית לכל תפיסת עולם, העז אלמערי האינדיווידואליסט והספקן לכפור באמונה הקולקטיבית העיוורת ולהתריע על ההבלות והעוול שבכבילות לאמונה הממוסדת המסורתית. הוא סבר שהדת היא תוצאה של התפתחות, הרגל, חינוך וחקיקה, יצירת רוח האדם ושל הדתות, שלפיו – באות והולכות. את בני האדם חילק לשני סוגים – שניים המה יושבי החלד: משכיל בלא אמונה וירא אלוהים נטול שכל. כאמור, האסלאם לא היה בעיניו כוזב פחות מדתות אחרות או יותר מהן, ומשום שהכיר את האסלאם יותר מכל דת אחרת, התמרמר עליו יותר.

השירים המופיעים בקובץ זה הם לקט מתוך אלפי בתי שיר שנודעו בשם "לְזוּמִיָּא", או "לְזוּם מֵא לֹא יֵלֵם", שמשמעותו המילולית "מחויבויות בלתי נחוצות", ושאלו בגרסה העברית תרגמנו ל"התחייבויות וחובות מופרכים", כשהכוונה היא הן לחיים והן לכבלי החריזה. תרגומי השירים נעשו על פי מודל התרגום שהתגבש בחוג המתרגמים במכון ון ליר, שהוא חוט השדרה של עבודת התרגום במפתח. מודל זה מסתמך על עבודת תרגום שתוצאותיה הן פרי עבודה משותפת ודיאלוג בין מתרגמים ועורכי תרגום, יהודים וערבים. היינו, במקום המודל האינדיווידואלי, של מתרגם יחיד, האחראי בלעדית על התנועה משפה לשפה, כל אחד מ-282 השירים המופיעים בקובץ זה, הוא תוצאה של דיאלוג בין הערבית לעברית ובין העברית לערבית, בתנועה דו-כיוונית רציפה שעליה ניצחו המתרגמת לאה גלזמן שהתמחתה בשירתו ובהגותו של אלמערי, ועורכת השירה יונית נעמן, תוך שיתוף דיאלוגי עם עורכי התרגום מונא אבו בכר, צאלח עלי סואעד, איאד ברגותי, מועתז אבו סאלח ויונתן מנדל. אנו מבקשים להודות לאורי לויאוס שסייע בהקלדת השירים ולד"ר תמי ישראלי שקראה את הנוסח הסופי והעירה הערות מאירות עיניים.

בתרגום המובא כאן נחלקים שירי הקובץ בערבית לשישה שערים

נושאים: זמן ומחזור החיים; גורל, גאולה ומוות; חוטאים, כופרים ומאמינים; אור וחושך – על טבע האדם בעולם; אדם, אלוהים, מלכות; פרישות, התנזרות וטבעונות. בנושאים אלה בחרה המתרגמת בזכות מרכזיותם בשירתו ובהגותו של אלמערי. החלוקה לשערים תפקידה לארגן ולהקל על הקורא את מפגשו עם השטף הפואטי ועם צער העולם הניבט ממנו. זו פואטיקה שמעצם טבעה מסרבת להבחין או להבדיל בין נושא לנושא, ורואה את רקמת חיי האדם בכללותה – מתוך פניה הפעוטים ותלאובותיה ועד ליפעת הגאולה ואחריתה, ובכוונת מכון בוללת דבר בדבר. כיוון שכך, שמות השערים אינם מבקשים למצות את מנעד הנושאים הנדונים בשער או להבדיל באופן מוחלט בין הסוגיות, שבמהותן אינן ניתנות לפיצול. עצתנו לקוראי השירים לקוחה בהשאלה מחוכמת המשורר: "רֵאָה כָּל רֵגַע שֶׁחָלַף כְּחוּט מֵהוּיָה, אֲשֶׁר מִבְּגֵד הַחַיִּים נִפְרָם. / בְּאֶרֶץ רוּחַ שָׂא אֶת טִלְטוּלֵי הַזְמַן וְגִעְשָׁם." כדי לאפשר קריאה חפה מפרשנויות, השירים מלווים בביאורים לשוניים נחוצים בלבד, והם מופיעים במרוכז בסוף הספר.

אלמערי מת בגיל 84 בעיר הולדתו. אלף שנים מאוחר יותר, בשנת 2013, במהלך מלחמת האזרחים בסוריה, פסלו שהוצב במרכז העיר מערת אלנועמאן נותץ על ידי אנשי ארגון ג'בהת אלנצרה, המשמש סניף של אלקאעדה בסוריה. מעשה אלים זה מדגיש את עוצמת משנתו של אלמערי ואת הפחד מביקורתו, שממשיכה להדהד במרוצת הדורות ולאחגר זרמים אסלאמיים קיצוניים. קולו הצלול, הפסימי והמפוכח של אלמערי רואה אור כאן לראשונה בלבוש עברי. ואף על פי שחלף יותר ממילניום מאז כתב את הדברים בעירו, מרחק 500 קילומטרים מביתה של המתרגמת, נדמה כי לא נס לחה של הפילוסופיה טורדת המנוחה ומעוררת המחשבה שלו.

יונית נעמן ויונתן מנדל